

Eticko - hospodárske pohľady vybraných starovekých gréckych mysliteľov

Ethical and economic approaches of selected philosophers of the ancient Greek

Abstrakt

Príspevok sa venuje etickým pohľadom starovekých filozofov (Periklés, Platón, Aristoteles, Xenofón), ktoré sa snažili uplatňovať v reálnych hospodárskych vzťahoch. Práve z myšlienok gréckych filozofov vychádzajú vo svojich ekonomických názoroch mnohí predstavitelia, počnúc scholastikou či klasickou politickou ekonómiou, až po súčasné hospodárske smery. V článku sa sústreďíme na rôzne pohľady na inštitút súkromného vlastníctva, na pojem *oikonomikos* a *oikodomé*, či na rozdiel medzi *ekonomikou* a *chremastikou* v chápaní Aristotela.

Kľúčové slová

Aristoteles, Platón, Xenofón, chremastika

Abstract

This paperwork focuses on the ethical view of ancient philosophers (Pericles, Plato, Aristotle, Xenophon), which the thinkers seek to implement in real economic relations. The thoughts of the Greek philosophers are used for the economic fundamentals of many representatives of the history of economic thoughts, starting with the representatives of scholasticism and classical political economy, to the representatives of the current economic trends. In this article we focus on the different views of the private property institution, *oikonomikos* and *oikodomé* concept, or the difference between the *economy* and *chremastics* in the Aristotle's understanding.

Keywords

Aristotle, Plato, Xenophon, chremastics

Príspevok je spracovaný v rámci projektu OP VaV s názvom *Vytvorenie excelentného pracoviska ekonomického výskumu pre riešenie civilizačných výziev v 21. storočí* (ITMS 26240120032). Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku/Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ.

Úvod

Filozofi antického Grécka obhajovali naturálne hospodárstvo ako jedinu prirodzenú formu a poľnohospodárstvo ako zrejme najprospešnejšiu ekonomickú činnosť. Verili v prirodzené hierarchické usporiadanie štátu a determinujúcu spoločenskú deľbu práce. Ekonomické myslenie starovekých gréckych mysliteľov bolo taktiež súčasťou filozofie a etiky. V tomto učení nešlo o to, ako spoločnosť vyzerá, no o to, ako by mala vyzeráť. Z tohto normatívneho prístupu odvodzovali myslitelia aj svoje etické pohľady na hospodárstvo vtedajšej doby.

Veríme, že chápanie historických súvislostí môže napomôcť k uplatňovaniu pozitívnych prvkov a krokov pri riešení problémov súčasnosti. Civilizačné výzvy súčasnosti sa nezaobídu bez porozumenia minulosti, bez poučenia sa z chýb predošlých generácií. Máme za to, že uplatňovanie etických prvkov v ekonómii bude vždy prispievať k zdravému fungovaniu trhového mechanizmu i vládnej (hospodárskej) politiky. Aj preto sme daný príspevok spracovali pre projekt OP VaV s názvom *Vytvorenie excelentného pracoviska ekonomického výskumu pre riešenie civilizačných výziev v 21. storočí* (ITMS 26240120032).

1. Eticko-hospodárske pohľady Perikla, Xenofóna, Aristotela a Platóna

Aténsky politik **Periklés** (498–426 pred n. l.) nevidel bohatstvo človeka ako niečo, čím by sa mal pred druhými pýšiť, ale ako nástroj k primeranému jednaniu voči druhým. Chudobu ako takú nepovažoval za hanbu alebo zlý stav, no práve hanbou je „nerobiť nič, aby sa z nej človek dostal“.¹

Filozof **Xenofón** (430–355 pred n.l.) vo svojom spise *Oikonomikos* predkladá praktické rady, zásady a pravidlá dobrého vedenia a spravovania domácnosti. Názov spisu sa skladá z dvoch slov – *oikos* = domácnosť, dom; *nomos* = pravidlo, náuka, zákon. Týmto slovom i spisom vyjadruje návod na správne vedenie (spravovanie) domácnosti – hospodárskej jednotky. Práve z tohto výrazu pochádza súčasný pojem ekonómia. Jednotnú

¹ David, R.: *Politologie*. Olomouc : Olomouc, 2003, s. 177.

ucelenú definíciu ekonómie nepoznáme, no v podstate ide o náuku o voľbe, ako človek využíva vzácne a obmedzené výrobné zdroje na produkciu rôznych tovarov a služieb a ako sa tieto statky a služby rozdeľujú medzi členov spoločnosti. V gréčtine poznáme aj výraz *oikodomé*, ktorým označujeme budovanie domu, výstavbu. Tento výraz môžeme tiež „ekonomicky“ použiť, pretože národné i medzinárodné hospodárstvo je možné pripodobniť k stavbe, v ktorej žijú rôzne sociálne skupiny. Oba výrazy *oikonomikos* i *oikodomé* skrývajú v sebe mikroekonomický i makroekonomický aspekt.

Mikroekonómia analyzuje a charakterizuje správanie jednotlivých subjektov na trhu (domácnosti, firmy, štát). Makroekonómia analyzuje hospodárstvo ako celok a vysvetľuje mechanizmus jeho fungovania. V našom prenesenom význame mikroekonomický prístup spočíva v konaní, správaní jednotlivca voči druhým ľuďom. Ako jednotlivec spravuje seba? Ako vyzerá jeho „domácnosť“? Ide o individuálne motívy, preferencie, o kultúrno-morálnu stránku osobnosti. Každý dom stojí na určitých základoch, ktoré v tomto prípade predstavujú charakter, morálku jednotlivca, ideológiu, ale môže to byť aj vzdelanostná úroveň. Každý však môže mať iné základy svojho „domu“, od základu sa však potom odvíja budovanie celej stavby, na ktorú sa využívajú rôzne materiály. Stavba budovy môže byť (obrazne povedané) stavaná z kvalitných alebo nekvalitných materiálov, ako aj zo spôsobu ich použitia. Nekvalitné materiály sa vyznačujú slabým alebo rýchlym úsilím o ich nadobudnutie, no kvalitné materiály sa získavajú poväčšine dlhšou, namáhavejšou, trpezlivejšou a sofistikovanejšou cestou. Stavba sa dá totiž postaviť rýchlo a lacno, použitím ľahko dostupných materiálov (napr. drevom, senom, slamou) alebo sa budova stavia pomalšie, no kvalitnejšie, využitím dômyselného stavebného plánu, pomocou rôznych pevných, trvácich kvalitných materiálov. Na druhej strane sa však dá nekvalitne a neodborne narábať aj s dobrými materiálmi.

Makroekonomický aspekt spočíva v tom, že dom, budova nám môže predstavovať nielen jednotlivca, ale ja celok, v našom prípade spoločnosť alebo (medzi)národné hospodárstvo. Deľba práce, využívanie rôznych talentov a schopností mnohých rozličných ľudí, vedie k postupnému budovaniu jednej veľkej stavby, z ktorej majú úžitok mnohí. Na jej (kvalitné i nekvalitné) budovanie majú totiž podiel všetci, nie jeden človek.

Používanie rozumu a hľadanie pravdy by sa malo podľa **Platóna** (427–347 pred n. l.) zakladať na logike, etike či metafyzike. Etiku chápal v úzkej súvislosti s politikou a ako podriadenie dobra jednotlivca dobru celku. Domnieval sa, že ak bude existovať ideálny štát, bude to viesť k ideálnemu životu jeho občanov, pretože „veril, že spoločnosť je jednotlivec vo

veľkom, a preto všetko, čo robí človeka dobrým, robí dobrou aj spoločnosť.“² Jeho záujem o etické problémy či túžbu objasniť účel všetkého vo svete vychádzali z učenia jeho učiteľa Sokrata. Platónov ideálny štát v diele *Republika* sa skladal z troch spoločenských tried, ktoré odvodzoval od uvažovaných troch zložiek duše:

- 1) rozumovej – slúžiacou na uvažovanie,
- 2) vznetlivej – dávajúcej odvahu a vôľu v konaní,
- 3) žiadostivej – vášne a základné potreby jedenia, pitia a sexuálneho života.³

Na základe tohto „duševného“ rozdelenia priradil i triedne rozvrstvenie spoločnosti, ktoré by malo viesť k harmónii:

- 1) politici (vládcovia – filozofi) by mali spĺňať prvú (rozumovú) funkciu,
- 2) vojakov priradil ku odvážnej a silnej stránke duše a
- 3) pracujúci ľud (remeselníci a roľníci) by sa mal starať o výrobu spotrebných statkov, nevyhnutných na (základné) prežitie.⁴

Odmietal súkromné vlastníctvo prvých dvoch tried. Podľa neho súkromné vlastníctvo a bohatstvo týchto tried ničí morálne hodnoty a vedie k sebeckým záujmom. Súkromné vlastníctvo by malo patriť len roľníkom a remeselníkom, pretože sa podieľali na výrobe statkov. Naopak vládcovia ľudu by mali byť múdri a „osvietení“ filozofi, ktorí jediní poznajú dobro. Ich múdrosť by ich mala zdržať od egoistických sklonov.

Vo svojich názoroch ďalej vystupoval proti aténskym filozofom sofistom, ktorí „predávali svoje znalosti a zručnosti ľuďom, ktorí chceli skôr dosiahnuť úspech, než konať podľa morálnych zásad“.⁵

Aristoteles (384–322 pred n. l.) zastával opačný názor ohľadom súkromného vlastníctva ako Platón. Súkromnému vlastníctvu by sa nemalo brániť, pretože je pre jednotlivcov i spoločnosť prospešné a motivuje človeka k pracovnému výkonu a dobrému hospodáreniu. Čo je pre spoločnosť škodlivé, sú prirodzené nedostatky v povahe ľudí, ktoré je možné odstrániť len výchovou.

Dôležitým morálno-ekonomickým názorom sa venoval hlavne v dielach *Politika* a *Etika Nikomachova*, *Veľká etika*, *Etika Eudemova*. V nich spája predmet ekonómie s ľudskými cieľmi, motiváciami, ktoré sú späté s otázkou iného gréckeho mysliteľa Sokrata:

² Raeper, W., Smith, L.: *Myslenie západnej civilizácie*. Bratislava : Porta libri, 1998, s. 34.

³ Tamže, s. 168.

⁴ Tamže, s. 168.

⁵ Tamže, s. 167.

„Ako má človek žiť?“. Posudzovanie celospoločenskej prospešnosti sa podľa filozofa spája s cieľom dosahovania „ľudského dobra“.

Aristoteles odlišoval pojmy ekonomika a chremastika. Ekonomika znamenala výrobu tovarov s cieľom uspokojenia potrieb, kým chremastika (z gréc. *kremata* – obchod, peniaze) znamenala výrobu tovarov za účelom uspokojovania ľudských túžob, hlavne hromadenia peňazí a ich nevyužívanie na výmenu statkov. Práve v tomto prípade bolo súkromné vlastníctvo nevhodné. Ekonomika bola podľa neho prirodzená u poľnohospodárov (výroba) a chremastika u obchodníkov (peňažné zisky). Chremastika súvisela s úžerou, ktorá vznikala rozširovaním peňažného hospodárstva a viedla k zneužitiu peňazí na obohatenie sa jednotlivcov. Úžera degradovala pôvodnú funkciu peňazí, ktoré plnili funkciu uľahčenia výmeny tovarov.

Aristotelove úvahy o cene mali tiež morálny charakter. „Bolo etickou požiadavkou chápať ako neprirodzené, či nemravné, aby vo výmene došlo k obohateniu jedného na úkor druhého“⁶, preto v priebehu vývoja ekonomickej vedy sa zrodil princíp ekvivalencie vo výmene na základe spravodlivej ceny. Pri tomto pojme si filozof kládol otázku, aká cena by mala byť a nie aká je cena. Výmena by mala podľa neho byť ekvivalentná, teda by sa mali vymieňať statky s rovnakou vnútornou hodnotou, čo odrážalo prirodzenú spravodlivosť vo výmene.

Podľa Aristotela si človek na rozdiel od zvierat uvedomuje dobro i zlo vďaka ľudskej reči. Tá je podľa neho „určená k tomu, aby naznačovala, čo je prospešné a škodlivé a taktiež, čo je spravodlivé a nespravodlivé“⁷ a tým má človek jediný „zmysel pre dobro a zlo, pre právo a bezprávie“.⁸ Človek ďalej disponuje vrodenu výzbrojou „rozumových schopností a so silou duše, môže ich však ľahko zneužiť. Preto bez cností je bytosťou najbohaprázdnejšou“.⁹

Úlohu štátu videl v ochrane jeho obyvateľov a v zabezpečovaní ich práv a spravodlivosti.

⁶ Fuchs, K.: Transformační proces jako podnět pro rozvoj ekonomické teorie. Edícia: Habilitačné a inauguračné prednášky. Bratislava 2005. s. 26.

⁷ David, R.: *Politologie*. Olomouc : Olomouc, 2003, s. 139 .

⁸ Tamže, s. 139.

⁹ Tamže, s. 139.

Aristotelovská eticko-politická náuka bola prakticky dlho jedinou systematickou koncepciou ekonómie. Jeho „tradícia úzkeho prepojenia etiky, politiky a ekonomiky žije po celý kresťanský stredovek a zasahuje až do novoveku“.¹⁰

Záver

Relatívne dlhé obdobie (od antiky po stredovek až 18. storočie) sa ekonomické myslenie formovalo v rámci filozofie, etiky a náboženstva. Aj preto medzi prvých významných autorov teoretických ekonomických názorov môžeme zaradiť filozofov antického Grécka. V našom príspevku sme sa v krátkosti snažili orientovať len na troch mysliteľov (Xenofón, Platón, Aristoteles). Xenofón sa snažil predkladať praktické rady, zásady a pravidlá dobrého vedenia a spravovania domácnosti. Pre význam „ekonómia“ v súčasnom chápaní, používal pojem *oikonomikos* (spravovanie domácnosti), z ktorého pochádza práve výraz ekonómia/ekonomika. Aristoteles patrí medzi zástancov súkromného vlastníctva, na rozdiel od Platóna, ktorý súhlasil so súkromným vlastníctvom iba pri najnižšej vrstve spoločnosti – u remeselníkov, obchodníkov, roľníkov a pod., nie u filozofov a vojakov. Ekonomika bola podľa Aristotela prirodzená u poľnohospodárov (výroba) a chremastika u obchodníkov (peňažné zisky). Chremastika súvisela s úžerou, ktorá vznikala rozširovaním peňažného hospodárstva a viedla k zneužitiu peňazí na obohatenie sa jednotlivcov. Úžera degradovala pôvodnú funkciu peňazí, ktoré plnili funkciu uľahčenia výmeny tovarov.

Použitá literatúra

1. DAVID, R.: Politologie. Olomouc : Olomouc, 2003. 464 s. ISBN 80-7182-162-4.
2. FUCHS, K.: Transformační proces jako podnět pro rozvoj ekonomické teorie (inauguračná prednáška) edícia: Habilitačné a inauguračné prednášky, Bratislava 2005.
3. HOLMAN, R. a kol.: Dejiny ekonomického myšlení (3. vydání). Praha : C. H. Beck, 2005. 539 s. ISBN 80-7179-380-9.
4. LISÝ, J. a kol.: Dejiny ekonomických teórií. Bratislava : Elita, 2002. 393 s. ISBN 80-89047-60-2.

¹⁰ Loužek, M.: *Spor o metodu*. Praha : Karolinum 2001, s. 129.

5. LOUŽEK, M.: Spor o metodu medzi rakouskou školou a německou historickou školou. Praha : Karolinum 2001. 150 s. ISBN 80-246-0236-9.
6. RAEPER, W., SMITH, L.: Myslenie západnej civilizácie. Bratislava : Porta libri, 1998. 460 s. ISBN 80-967954-1-4.
7. VOLEJNÍKOVÁ, J.: Moderní kompendium ekonomických teorií : od antických zdrojů až po třetí tisíciletí. Praha : Profess Consulting, 2005. 378 s. ISBN 80-7259-020-0.

Kontakt:

Marián Vongrej, Ing., PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Národohospodárska fakulta
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
marian.vongrej@euba.sk